

T. MUFTIĆ

O FONETSKOM PONAVLJANJU U ARAPSKOM JEZIKU

I

OPĆENITO O PONAVLJANJU JEZIČKIH ELEMENATA

Jedan od načina strukturiranja jezičkih jedinica uopće — obuhvativši pri tom one najvažnije od njih, počev od najjednostavnijih, tj. fonema, pa sve do najsloženijih, tj. rečenica — jeste njihovo ponavljanje. Do njega je došlo tokom historijskog razvoja jezika u njegovoj živoj primjeni u ljudskoj zajednici, a pod utjecajem različitih faktora i zakonitosti, bilo čisto podsvjesno i spontano bilo svjesnom aktivnošću ljudske volje. Ponavljati su se mogli elementi identični po svom izgovoru (lafziyyan), tj. međusobno jednaki po svom konsonantizmu odn. vokalizmu ili po oboma zajedno; drugim riječima, elementi slične ili potpuno jednake strukture. Međutim, ponavljanje je moglo biti i po samom smislu (ma'nawiiyyan), tako što je drugi (i svaki dalji ponovljeni element) izražavao isti pojam kao i prvi, samo u drugoj jezičkoj formi. Prema raznolikom sastavu tako ponovljenih elemenata u raznim domenima jezičkih pojava, jezik odn. njegovi nosioci odnosili su se različito, a često i u sasvim negativnom smislu. Naime, neke od tih struktura, iz raznovrsnih razloga akustičke, fiziološke, psihološke, emocionalne, estetske, sociološke i druge prirode, ili nisu bile nikako obrazovane ili pak bivaju izbjegavane, odnosno potpuno su odbačene i pored potencijalnih mogućnosti njihova ostvarenja u sistemu pojedinog živog jezika kad je u pitanju njegova fonetska struktura. Nasuprot tome, neke druge od takvih tvorevina, iz posebnih razloga i služeći u određene svrhe, bile su ne samo tolerirane, makar se ponekad i protivile onim drugim, ranije spomenutim razlozima, nego su bile prihvaćene, pa se u manjoj ili većoj mjeri koriste sve do danas.

Pojedini ponovljeni elementi javljaju se u raznim domenima jezika, ali, ipak, po svojim određenim osobinama pretežno spadaju u neku njegovu zasebnu oblast. Osim toga, radi izbjegavanja vraćanja na istu pojavu, razmatraćemo određene elemente u pojedinoj za njih specifičnoj oblasti, s obzirom na svrhu kojoj služi to njihovo ponavljanje, ali svakako i u odnosu na njihove sastavne dijelove i načine njihovog međusobnog združivanja u složenije jezičke forme.

U raznim oblastima arapske gramatike, odnosno u jeziku općenito, naišli bismo pri analizi na vrlo mnogobrojne i raznovrsne slučajeve ponavljanja pojedinih njegovih elemenata i njihovih složenijih grupacija, ali s obzirom na ograničenost raspoloživog prostora, moraćemo se zadržati na najznačajnijim pojavama u vezi s našom temom, istaknutom u naslovu. Ipak ćemo, nadamo se, i na osnovu onog što će biti izloženo, moći dobiti jasniji uvid bar u neke vrlo značajne strukture arapskog jezika u cjelini. S obzirom na naš ograničeni zadatak, materiju ćemo rasporediti u dvije od osnovnih jezičkih oblasti, naime u fonologiju i morfologiju, u kojima fonemi, pojedinačno, ali ponovljeni, ili pak udruženi i u veće jezičke jedinice (slog, morfem), igraju jednu od vrlo značajnih uloga u formiranju tih temeljnih struktura, u konkretnom slučaju arapskog klasičnog jezika, o kome će ovdje isključivo biti riječi.

Posebne i vrlo značajne funkcije ima ponavljanje i nekih drugih jezičkih elemenata (riječ, sintagma, rečenica) u ostalim oblastima jezičkih pojava, posebno, pak, u sintaksi i stilistici, u čemu arapski jezik pruža mnoštvo raznovrsnih primjera. Međutim, zbog obilja građe i ograničenosti prostora, kao i zbog specifičnosti pojava u tim oblastima i njihovih razlika prema onim o kojima će se govoriti u našem radu, nismo mogli obuhvatiti i tu drugu materiju.

Ipak, radi ilustracije toga bogatstva i raznolikosti sintaksičkih konstrukcija arapskog jezika, u kojima dolazi do raznih vrsta ponavljanja riječi (pa i viših jedinica), bilo po izgovoru bilo po značenju, ovdje ćemo istaknuti samo neke važnije slučajeve za to, a koji obično imaju i svoju posebnu stilističku funkciju u sklopu rečenice ili stiha, koji u arapskoj poeziji često predstavlja, pored metričke, i zasebnu, potpunu misaonu cjelinu.

Najjednostavniji oblik tog sintaksičkog ponavljanja sastojao bi se u tom da se pojedini zasebni dio rečenice (subjekt, predikat, objekt, adverbijalna oznaka, veznik i dr.) ponovi u sasvim istom obliku, u svrhu isticanja njegove funkcije, te iz raznih drugih razloga, kao što je slučaj kod tzv. koroboracije (al-ta'kid) i to one po izgovoru, tj. pri ponavljanju iste riječi (al-ta'kidu l-lafziyyu)¹.

S formalne strane, a inače karakteristični za arapski (i druge semitske jezike), ovoj vrsti ponavljanja slični su slučajevi tzv. paronomazije (u širem smislu)². Stvar je u tome da drugi dio sintagme bude riječ, ista ili slična po obliku prvoj, s obzirom na to da je izvedena iz istoga korijena kao i prva (npr.: Yazīdu huwa fī l-kaili yazīdu.) ili je do te

¹ O ovoj, kao i dalje spomenutoj vrsti ta'kida, vidjeti, npr.: Caspari—Wright, etc. *A Grammar of the Arabic language*, Third edition, Cambridge 1955, Volume II, Part third — *Syntax*, str. 282—283, Rem. a.

² O paronomaziji na komparativnom planu v.: H. Reckendorf, *Über Paronomasie in den semitischen Sprachen*, Giessen 1909.

jednakosti odn. sličnosti njihovih oblika došlo usljed spajanja dviju (ili više) riječi izvedenih iz različitih korijena (npr. Fa dāri-him mā dumta fī dāri-him-wa arđi-him mā dumta fī arđi-him). Ovi primjeri spadaju u stilsku figuru paronomazije (u užem smislu — arapski = al-taġnīs)³ koja, pored ostalog, služi ostvarivanju određenog ritma u stihu.

Gornju vrstu ponavljanja susrećemo i kod tzv. općeg objekta (al-maf'ūlu l-muṭlaqu) koji se takođe naziva: infinitivno ponavljanje. Uz glagol kao njegov (unutrašnji) objekt stoji infinitiv deriviran iz istoga korijena kao i on (npr. Idā dukkati l-arđu dakkān dakkā) izražavajući intenziviranje⁴ njegove radnje. Međutim, ovakav infinitiv nekad je izveden iz drugog, sinonimnog korijena, te se tu radi o ponavljanju samo po smislu. Ovakva sintagma, osim pojačavanja, može u određenim slučajevima označavati i način vršenja radnje dotičnog glagola (npr. Fariha ṣadiqu-hu li naġāhi-hi faraḥan muḥlišan) i dr.⁵

Kod posebne pridjevske sintagme, kada je njen drugi član oblik sličan osnovnom (prvom) pridjevu, ali nema samostalne upotrebe, nego mu samo služi kao pojačanje (npr. ḥasan(un) basan(un), 'aṣṣānu naṣṣānu, i sl.), imamo tzv. itbā'⁶. Po nekima u to spadaju i slučajevi kada se uz pridjev (bez veznika) navede i njemu sinoniman pridjev (npr. aḥmaru aqṣaru, muġarrab(un) mudarrab(un), i dr.) istog oblika (odn. paradigme), a inače u živoj, samostalnoj upotrebi u jeziku. I ova konstrukcija ukazuje na intenzifikaciju pojma prvoga pridjeva odn. zajedničkog pojma u osnovi te same sintagme.

Slična ovoj konstrukciji je tzv. muzāwaġat,⁷ u kom se slučaju takođe ponavljaju samo morfološki, a ne i etimološki, slične riječi (one su, u stvari, međusobno rimovane), a vezane su veznikom »wa«. Po Brünnowu bi to prvenstveno trebali da budu dva sinonimna glagola (npr.: yahudđu wa yaruđđu), ali se, po mišljenju drugih, mogu javiti i druge vrste riječi u toj sintagmi (npr. mā ṭamma maġā'un wa lā maḥġa'un; lam yabqa min-hum ṣāliḥun wa lā ṭāliḥun [ovdje su upotrijebljene antonimne riječi, za pojačanje negacije]; lā af'alu-hu saġīsa 'aġīsa — posljednja, inače u jeziku neupotrebljavana riječ, u ovom slučaju služi za intenzifikaciju pojma prve riječi sintagme).

³ V. između ostalog: A. F. Mehren, *Die Rhetorik der Araber*, Wien 1853, pod: »Paronomasie«, str. 154—161 ili: Aḥmad Al-Hāšimī, *Ġawāhiru-l-balāġati*, Bairūt 1398/1978, pod: Al-ġinās, str. 396—403.

⁴ O raznim načinima takvog i sličnog pojačavanja v. studiju Teufika Muftića, *O intenzifikaciji u arapskom*, POF VI—VII, Sarajevo 1958.

⁵ O općem objektu i njegovim značenjima v., npr.: Caspari... op. cit., str. 53—57.

⁶ Opširnije o itbā'u v.: R. Brünnow, *Das Kitābu-l-itbā'i wa-l-muzāwaġati des Abū-l-Ḥusain Aḥmed Ibn Fāris Ibn Zakariyā*, Gieszen 1906, i to naročito: Komentar, str. 1—32.

⁷ Kod Ibn Fārisa o muzāwaġatu govori se naporedo s konstrukcijom itbā'. V. o njoj: Brünnow, op. cit., str. 2—24 arapskog teksta ili spomenuti »Komentar«.

Takvom pojačanju ponekad služi i paronimsko⁸ ponavljanje u atributivnoj konstrukciji, ali ovaj put za intenzifikaciju svojstva imenice (al-maušūf) uz koju stoji dotični pridjev (npr. lailun lā'ilun, ḥiṣnun ḥaṣīnun, i sl.). Tako je i u konstrukciji aneksije (al-idāfatu) neke imenice uz elativ (npr. aḥkamu-l-ḥākīmīn, arḥamu-l-rāḥīmīn, i sl.). Paronimska konstrukcija u arapskom jeziku nekad izražava pojam neodređenosti odn. partitivnosti osnovne imenice te sintagme (npr. Qāla qā'ilun min-hum: . . . = Reče jedan (neko od njih: . . .; malikun mina l-mulūki = jedan od kraljeva ili neki kralj, i sl.).

U spomenutoj konstrukciji itbā' pojačanje pridjevskog pojma postiže se upotrebom, uz neki pridjev, drugog pridjeva iste morfološke paradigme. Međutim, ono se inače može ostvariti i priključivanjem prvome drugog sinonimnog pridjeva sasvim drugog oblika (npr. aswadu ḥālīkun, i sl.). To je, pak, slučaj semantičke intenzifikacije odn. pojmovnog, a ne i formalnog ponavljanja osnovne riječi te sintagme. Analogni su slučajevi i kod spomenutog općeg objekta, i to onda kada je on infinitiv sinonimnog značenja (izveden iz drugog korijena nego što je dotični glagol). Ovakvo ponavljanje može biti i u navedenoj konstrukciji koroboracije, kada se za pojačanje pojma osnovne riječi upotrijebi neka od riječi: nafsun, 'ainun, kullun, i sl. (al-ta'kidu l-ma'nawīyyu).

Takvo ponavljanje po smislu našli bismo i u određenim drugim sintaksičkim konstrukcijama kao što su: permutativ (zamjena — al-badal) ili apozicija ('aṭfu-l-bayān),⁹ pa pri upotrebi ličnih i drugih zamjenica, namjesto odgovarajućih imenica; kod upotrebe priloga raznih vrsta u značenju pripadajućih imenica mjesta, vremena, načina, uzroka i dr. (npr. namjesto prepozicionalnih [ili drugih] konstrukcija s tim istim imenicama i dr.). O tome se može naći manje ili više detaljno izlaganje u svakoj sintaksi arapskog jezika, pa se ovdje nećemo dalje zadržavati na tim i sličnim konstrukcijama.

Isto tako, ne ulazeći ni u kakve pojedinosti, napomenimo samo da u nekim stilskim figurama (pored spomenutog taḡnīsa i dr.) nalazimo razne vrste ponavljanja istih ili sličnih riječi, kao što je, npr., u figurama: taṭrīz (ponavljanje iste riječi u posebnoj vrsti metafore); irṣād, tauṣīḥ te raddu-l-'aḡuzi 'alā l-ṣadr (vrste simplehe, tj. ponavljanja sličnih riječi na početku i na kraju stiha); taṣḥīb (palilogija, takvo ponavljanje na kraju prethodnog i početku sljedećeg stiha); muwāzanat (ponavljanje riječi identične paradigme, ali bez rimovanja); 'aks (među-

⁸ Termine: paronim, paronimija, paronimski, paronomasija v. poblize u: Ri-kard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II, P-Ž, Zagreb 1968, str. 24—25. I druge takve, manje poznate termine iz našeg rada treba pogledati u ovom rječniku, koristeći, naravno i njegov I svezak (A—O). — O raznim vrstama stilističkog ponavljanja govori i Vincent

Monteil u knjizi: *L'Arabe moderne*, Paris 1960, u poglavlju: *Phraséologie* (kao što su: paronomase, la répétition avec méta-plasme (itbā'), la répétition (takrār, tardīd), le pléonasme), str. 270—286.

⁹ O permutativu i apoziciji, v., npr., u: Caspari . . ., op. cit., II, (2), str. 284—286 i (3) str. 286—287.

sobno premetanje dijelova neke sintagme i njihovo ponavljanje u obrnutom poretku) itd.

U arapskoj poetici, u vezi s rimom, između ostalog se opširno govori i o rimovanoj prozi (al-sağ'u)¹⁰ u njegovim mnogobrojnim varijantama, ali bi njeno razmatranje, kao i o rimi uopće (koja je u tipičnoj arapskoj poetskoj formi qašide obično monorima), a s obzirom na temu ponavljanja jezičkih elemenata i njegovu primjenu (u ovom slučaju u poeziji i umjetničkoj prozi), više spadalo u domen morfologije, jer se radi o ponavljanju u prvom redu dijelova riječi (slogova), a ne samostalnih zasebnih riječi.

U idućim poglavljima razmotrićemo određene pojave u vezi s fonetskim ponavljanjem, njegovim načinima, funkcijom pri strukturiranju složenijih jezičkih formi te ulozi tih elemenata pri semantičkom variranju raznovrsnih, tako nastalih novih tvorevina karakterističnih u izvjesnoj mjeri za arapski klasični jezik.

II

A. OBLICI PONAVLJANJA U FONOLOGIJI

a) *Konsonantski fonemi*

Najjednostavniji jezički elementi: suglasnici i samoglasnici, odn. fonemi, te tzv. prozodijske karakteristike jezika, tj. dinamički, melodijski, kvantitativni glasovni elementi vezani ne za fonem nego za neke druge jezičke jedinice (kao što su slog, riječ itd.), predmet su razmatranja i fonetike i fonologije. U fonetici se proučava njihova fiziološka i akustička priroda, a u fonologiji njihova uloga u formiranju semantičke strukture pojedinih jezika. Upravo nas to posljednje zanima u vezi s našom temom, pa ćemo se osvrnuti na pojave iz fonologije arapskog klasičnog jezika u kojima se javlja određen vid ponavljanja njegovih fonetskih jedinica.

Da pojedini fonem, nekada ponovljen, a nekada u kombinaciji s drugim fonemima, obrazuje najraznovrsnije morfeme vidjeće se pri razmatranju morfoloških fenomena u okviru naše teme. Međutim, u ovom poglavlju će nas zanimati slučaj ponavljanja fonema u užem smislu, naime, u vezi s udvajanjem pojedinog fonema, označenim terminom geminacije, koji se može odnositi i na konsonante i na vokale. Za razliku, pak, od konsonantskih geminata, za udvojene vokale upotrebljava se i izraz prolongacija (duljenje), koji se ponekad primjenjuje i na takve (tj. geminirane odn. duge) konsonante.

¹⁰ O tome, kao i gore spomenutim stilskim figurama (tařiz . . . 'aks), te drugim u vezi s našom temom, v.: Mehren, op. cit., poglavlje: C. 'Ilmu-l-badi' (Tropen-

lehre), str. 97—173 ili, pak: Al-Hāšimī, op. cit., u istoimenom poglavlju, str. 360—411.

Kako nas prvenstveno zanima funkcija ponavljanja jezičkih elemenata, a ovdje posebno geminacije fonema, nećemo ulaziti i u neke druge detalje u vezi s tom pojavom. Govoreći prvo o konsonantima, istaknućemo, prema J. Cantineauu,¹¹ da je geminirane konsonante ispravno smatrati grupama od po dva identična konsonanta. Svi konsonanti arapskog jezika, tj. njih 28, ubrojajući među njih i poluvokale *w* i *y*, mogu biti geminirani (udvojeni), samo ne na početku pojedine iz konteksta izdvojene riječi. Konsonantska geminacija, s fonološkog staništa, ima u arapskom diferencijativnu ulogu, tj. na osnovu ovih geminata razlikuju se značenja dviju riječi, uz ostale međusobno jednake foneme u njima. Tako, npr., razlikujemo: ḥamala = odnio je; ḥammaḥ-la = opteretio je; bariyyatun = ljudi; barriyyatun = pustinja; aḥḍaru = zelen: aḥḍarru = zelenim se, i sl.

Konsonantska geminacija u arapskom se jeziku inače javlja i u međusobnom dodiru dviju riječi, kao što je npr. značajan takav slučaj kod određenog člana, čija se suglasnička komponenta »l« asimilacijom geminira s polovinom konsonantskih fonema (tzv. al-ḥurūfu l-šamsiyyatu) kada stoji ispred njih. Analogno se događa i između posljednjih konsonanata nekih riječi ispred početnih konsonanata sljedećih. Cantineau ističe¹² da je jedina (premda ne i značajna) funkcija takve geminacije u tome da te geminate naznače da je neki signifikativni element usko povezan sa sljedećim (tj. dvije riječi međusobno) te da on nije na kraju rečenice odn. nekog njenog člana. Prema tome, takve konsonantske geminate bi bile »negativni demarkativni znaci«. Toliko za sada o udvojenim konsonantskim fonemima s aspekta njihove fonološke funkcije u arapskom jeziku.

b) Vokalni fonemi

Na osnovu fonološke analize arapskog vokalizma i njegovih prozodijskih karakteristika, po Cantineauu¹³, došlo se do zaključka da je u klasičnom arapskom jeziku svaki dugi vokal realizacija dvaju kratkih vokala istoga timbra koji neposredno dolaze jedan za drugim, odn. da je on realizacija geminiranog vokala. Po njemu, tri u arapskom vokalizmu postojeće opozicije kvantiteta: *a* — *ā*, *i* — *ī*, *u* — *ū*, koje sačinjavaju prozodijsku korelaciju vokalne geminacije, distinktivne su gotovo u svim pozicijama (slogovima) u riječi. Takvo razlikovanje imamo, npr., u prvom slogu: kataba = napisao je: kātaba — dopisivao se; ḡirānun = vratna žila: ḡīrānun = susjedi; quṭī'a = bio je odrezan: qū-

¹¹ Vidjeti: Jean Cantineau, *Esquisse d'une phonologie de l'arabe classique* (izašlo u: *Etudes de linguistique arabe*, Mémoires J. C., Paris 1960), poglavlje: F. Gémiation, str. 189.

¹² To v. u istom poglavlju, Cantineau, op. cit., str. 190.

¹³ Upporediti o geminaciji (dužini) vokala u arapskom: Cantineau, op. cit., poglavlje: La prosodie, i to na str. 196. — O prozodijskim karakteristikama u jeziku uopće pogledati: R. Simeon, op. cit., II, pod natuknicama: prosodija odn. prozodijska karakteristika, oboje na str. 212.

ṭi'a = bio je prekinut (odnos) s; u drugom slogu: kifafun = tasovi (vage): kifāfun = kraj, rub; yaḡibu = treba: yaḡību = pravi izrez (na košulji), donosi: sururun = postelje: surūrūn = radost; u trećem slogu: qara'na = pročitale su: qara'nā = pročitali smo, li mu'allifi hādīhi l-kutubi = piscu ovih knjiga: li mu'allifi kādīhi l-kutubi = piscima ovih knjiga; mudarrisu kulliyati-nā = profesor našeg fakulteta: muddarisū kulliyati-nā = profesori našeg fakulteta, i dr.

Iznesemo u ovom poglavlju bilo bi ono najvažnije što, po našem mišljenju, treba istaći s obzirom na našu temu iz oblasti fonologije arapskog jezika, pored onog što će po potrebi biti spomenuto u idućem izlaganju. Fonetsko ponavljanje, kao što je onō razmotreno u domenu fonologije, ali i neki drugi njegovi načini, javlja se, naime, i u svim složenijim jezičkim oblicima, pa ga treba ispitivati i u tim tvorevinama u vezi s drugim faktorima koji su tu na djelu pri obrazovanju novih formi, a, zavisno od toga, i u nijansiranju njihovih semantičkih osobitosti u određenoj mjeri.

B. OBLICI PONAVLJANJA U MORFOLOGIJI

U morfologiji arapskog jezika možemo razlikovati na jednoj strani korijene riječi, a na drugoj iz njih izvedne osnove (baze), te njihove dalje verbalne i nominalne derivate. U arapskom (kao i inače u semitskom) korijenom se smatra samo konsonantski skelet morfema sastavljen od korijenskih suglasnika (radikala), sam neupotrebljiv u konkretnoj primjeni u jeziku, ali je nosilac osnovnog značenja riječi, dok vokali služe za tvorbu svih ostalih oblika zajedno s korijenom u cjelini, nijansirajući njegovo osnovno značenje odn. formirajući tako konačni pojam nekog konkretnog leksičkog morfema, izvedenog iz korijena na razne načine, o kojima će biti govora i u sklopu naše teme.

Što se tiče samog korijena riječi, on u arapskom jeziku može imati od 1—5 radikala. Po jedan radikal nalazimo u nekih desetak riječi (najviše partikula), ali se dogodi da u određenim oblicima, npr. od trokonsonantskog korijena (trilitere, ṭulātīyy) ostane samo jedan radikal (kao što je, npr., u imperativu: qī — ženski rod qī, množinu qū, itd., od korijena: wqy, i sl.). Korijena sa dva radikala (bilitera, ṭunā'īyy) među neizvedenim riječima ima oko 25, pored onih prvobitnih bilitera kao što su: 'abun (=otac), yadun (=ruka), itd. Inače su bilitere, kako izgleda, u ranijem stadiju razvitka arapskog jezika (i uopće hamitsko-semitskih) jezika bile mnogo češće, ali su se tokom vremena, dodavanjem tzv. determinativa (tj. određenih konsonanata) u svojstvu trećeg radikala (na bilo kome mjestu u korijenu) pretvorile u trilitere. Usljed raznih fonetskih promjena u određenim oblicima kod korijena s tzv. slabim radikalima (ḥurūfu-l-illati), tj. poluvokalima w ili y, ostanu po dva različita radikala od trilitere (npr. qāla, yaqūlu, qul < qwl; ramā, yarmī, irmi < rmy; qif, qifā, qifī, qifū < wqf; i sl. Kako

smo gore vidjeli, u određenim morfemima, izvedenim iz trilitera, ponekad je ostao samo po jedan radikal u konkretnoj upotrebi.

Daleko najmnogobrojniji korijeni u arapskom su trilitere¹⁴ (u rječniku Ibn Manzūra, Lisānu-l-'Arab, po našem brojanju ih je 6723). Drugi po brojnosti korijeni, sa 2516 primjera, jesu oni koji su sa četiri radikala (kvadrilitere, rubā'iy), dok je broj korijena koji su sa pet radikala (kvinkvilitera, ḥumāsiyy) znatno manji, a iznosi 185 primjera (prema podacima dobijenim brojanjem u spomenutom rječniku). Neke kvadrilitere izvedene su iz bilitera, a neke i od trilitera, kao što je slučaj i s nekim kvinkvilitera, od kojih se opet pojedine izvode i iz kvadrilitera.

Izvođenje svih postojećih morfema iz korijena u arapskom jeziku vrši se na ove načine: unutrašnjom fleksijom, tj. raznim kombinacijama kratkih vokala (alternacija), dugih odn. geminiranih vokala (prolongacija) ili konsonanata (geminacija), ponavljanjem određenih radikala s njima pratećim vokalom (reduplikacija), te upotrebom prefiksa, infiksa i sufiksa (afiksacija). Tvorba, pak, konkretno upotrebljivanih oblika ostvaruje se ponajviše u kombinaciji najmanje dvaju ovih načina, od kojih je jedan pretežno onaj prvi, tj. vokalna alternacija odn. upotreba kratkih vokala u svim mogućim kombinacijama.

U vezi s tvorbom korijena, a u okviru naše teme, osvrnućemo se najprije na najvažnije i najbolje obrađene korijene, a to su trilitere. Svi konsonanti mogu biti ma koji radikal u takvom korijenu, ali ne i u sasvim proizvoljnom međusobnom rasporedu. Naime, među njihovim radikalima dolazi do pojave tzv. inkompatibiliteta (netrpeljivosti).¹⁵ Identični radikali ili čak pojedini fiziološki srodni konsonanti (ili čitave njihove grupe) ne dolaze u ovakvom korijenu jedni ispred drugih, i to prvenstveno u kombinaciji radikala 1—2, a često i 1—3, dok je kombinacija 2—3 izuzetak, jer u njoj dolazi do geminacije odn. do ponavljanja drugog radikala u spomenutim muḏā'af-korijenima (npr. raddun, mar-dūdun, i sl.). Ipak ima primjera, istina vrlo rijetkih, za ponavljanje radikala i u kombinacijama 1—2, 1—3, pa čak i nekoliko slučajeva gdje jedan te isti suglasnik dolazi kao radikal na sva tri mjesta u triliteri. Evo nekoliko primjera za takve rijetke korjenove, a koje navodi Al-Suyūṭī:¹⁶ babrun, dadanun; 'aḡa'a, salisun; babbun, rarra, ṣaṣṣa, qaḡqa, yayyā, i dr.

¹⁴ Opširno o tim korijenima v. rad: T. Muftić, Trilitere u arapskom jeziku, POF III—IV, Sarajevo 1953.

¹⁵ O pojavi inkompatibiliteta konsonanata u arapskom v., npr.: Cantineau, op. cit., u poglavlju: Les combinaisons de phonèmes. 1. Les groupes de consonnes, str. 199—202 ili, pak, u: T. Muftić, Trilitere . . . , pod: Dvokonsonantske grupe, str. 524—532 odn. 538—539.

¹⁶ U poglavlju o rijetkim oblicima, str. 42—43, u svome djelu: Al-Muzhiru fī 'ulūmi-l-luḡati wa anwā'i-hā, II dio, u kome on više poglavlja posvećuje imenskim (imeničkim i pridjevskim) te glagolskim formama (str. 4—156), pa sam ističe (na str. 4) da je za nominalne paradigme (abniyat-u-l-asmā'i) prikupio 1210 primjera (tj. paradigmi).

U vezi s obrazovanjem drugih po važnosti arapskih korijena, tj. kvadrilitera i pojavama koje nas ovdje zanimaju, istaknimo brojne korijene nastale ponavljanjem čitavog sloga (reduplikacijom), u stvari jedne bilitere (u paradigmi fa'fa'a za perfekt), kao što je u primjerima: zalzala, qalqala, hadhada i dr., ili, pak, kod imenica, npr.: sabsabun, šafsafun, firfirun, mišmišun, ġudġudun, hudhudun (u paradigmama: fa'fa'-, fi'fi'- i fu'fu'-), i dr.

Kod ostalih korijena, tj. onih sa 1, 2 ili 5 radikala, iako nailazimo na pojedine slučajeve ponavljanja, geminacije i prolongacije, kako u samim korijenima tako i u izvedenicama iz njih, ne susrećemo neke naročito karakteristične i česte crte u tom pogledu, pored ostalog i usljed malobrojnosti samih tih korijena, pa se zato na njima nećemo posebno zadržavati.

b) Čisto verbalni derivati¹⁷

S obzirom na vanredno izobilje arapskih leksičkih morfema uopće, za našu temu poslužićemo se samo nekim odabranim derivatima izvedenim iz najvažnijih korijena, tj. onih od tri i četiri radikala, i to ograničivši se opet na neke važnije gramatičke kategorije. Poznata je interesantna činjenica da se u arapskom jeziku glagoli izvode samo iz gornja dva tipa korijena. Naše razmatranje počecemo s čisto glagolskim oblicima: perfektom (al-mādi) i imperfektom (al-muđāri'). Neki su arapski gramatičari sve derivate trilitera izvodili iz I vrste glagola i to iz 3. lica perfekta muškoga roda u jednini (npr. đaraba), a drugi iz određenih prostih formi infinitiva (mašdar), od kojih je daleko najfrekventnija paradigma fa'lun (npr. đarbun). Te su forme najbliže samom korijenu, jer, pored radikala, sadrže još samo kratke vokale (zanemariivši pri tom tanwin kod mašdara). U gornjoj paradigmi za perfekt (fa'ala), koja se uzima kao osnova za dalje izvođenje oblika u tom glagolskom vremenu u I vrsti, srednji vokal varira (fa'ila, fa'ula), ali je 1. i 3. vokal uvijek fathā (a), koju nalazimo i u perfektu aktivnom svih iz trilitera izvedenih glagolskih vrsta, s tim što u vrstama od VIII do XV na početku stoji prefiks 'i- (tj. hamza s protetskim vokalom »i«). Kako je poznato, te paradigme izgledaju ovako: II — fa'ala, III — fā'ala, IV — 'af'ala, V — tafa'ala, VI — tafā'ala, VII — infā'ala, VIII — ifta'ala, IX — if'alla, X — istaf'ala, XI — if'ālla, XII — if'au'ala, XIII — if'awwala, XIV — if'anlala i XV — if'anlā. Naravno, u drugim oblicima (perfekta aktiva), usljed sufigiranja određenih nastavaka (za oznaku lica, roda i broja), dolazi do manjih ili većih poremećaja spomenute pravilnosti u vokalizmu. Inače u pasivnom perfektu i aktivnom imperfektu, i pored ustaljenosti njihovih paradigmi u cijelosti, vokali-

¹⁷ Pregled oblika pravilnih glagola osnovne i izvedenih vrsta (uz kraći osvrt na njihova značenja) naći ćemo u: Cas-

pari . . . , op. cit., I, u poglavlju: The verb, str. 29—71, te na tabelama I—IV, str. 298—301.

zam varira. Međutim, u pasivnom imperfektu (3. lice, itd., kao gore u perfektu), nalazimo, s gledišta naše teme, interesantno ponavljanje vokala, tako što se u svim vrstama (gdje uopće postoji pasiv), kao prvi i posljednji vokal paradigme javlja »u«, a između njih je, već prema pojedinoj paradigmi izvedene vrste, po jedna, dvije ili tri fatħe (a), npr.: I — yufa‘alu, II — yufa‘‘alu, V — yutafa‘‘alu, itd.

Istaknimo dalje, u našem kontekstu, to da se u tzv. zavisnom načinu imperfekta (al-muđāri‘u l-mansūbu), u navedenoj paradigmi, na početku i na kraju, u I vrsti javlja fatħa (a), u svim njenim razredima, npr.: yaktuba, ya‘lama, yaħsiba, i sl. U imperativu, koji se, uz određene izmjene, tvori od aktivnog imperfekta, spomenimo ovdje da se, takođe u I vrsti, epentetski vokal njegova prefiksa asimilira u određenim slučajevima prvom vokalu osnove, pa se, npr.: kaže: iğlis (-ī, ū, . . .), ali: uktub (-ī, ū . . .), i sl.

Od izvedenih vrsta, pored istaknutog ponavljanja određenih vokala, ovdje treba navesti neke oblike s ponavljanjem suglasnika, duljenjem samoglasnika, reduplikacijom posljednjeg sloga paradigme, a naročito, pak, s geminacijom 2. ili 3. radikala u određenim slučajevima (u II, V, IX, XI i XIII vrsti), koja često tim oblicima, pored ostalog, donosi pojam intenzifikacije njima označene glagolske radnje (stanja, svojstva) ili pak označava tome slična značenja njenog ponavljanja, dugotrajnosti, uzajamnosti, prelaznosti i dr.

Pri tvorbi čisto verbalnih oblika trilitera jednu od najznačajnijih uloga ima i afiksacija. Međutim, pravila spomenutog inkompatibiliteta konsonanata u korijenu (tanāfuru-l-ħurūfi) pri ovoj tvorbi ne važe, pa usljed afiksacije dolazi do ponavljanja određenih suglasnika u pojedinim paradigmama glagolskih oblika, kao što se vidi iz primjera: tatarraḅa, taṭāḅa‘a, iqtatala, yayna‘u, i sl.

Neki glagoli, i njihove izvedenice, nastali su iz imenskih osnova. Kako se njihova morfološka struktura u potpunosti poklapa s drugim verbalnim formama, nećemo ih ovdje posebno ni isticati.

Dosada smo, u osnovnim crtama, razmotrili, s gledišta naše teme, najvažnije čisto verbalne forme, a slični oblici ponavljanja javljaju se i kod raznih deverbalnih imenskih oblika, o kojima ćemo sada reći najbitnije razmatrajući određene kategorije njihovih paradigmi.

c) Deverbalni imenski oblici

Najprije ćemo baciti pogled na arapske infinitive (maṣḅare) koji su, u stvari, nominalno-verbalne prirode, pa im zato najbolje odgovara naziv glagolskih imenica. Iz posebnih razloga potrebno je odvojeno razmotriti maṣḅare prve i maṣḅare izvedenih vrsta (iz prvobitnih posebnih

¹⁸ Sve te navedene kategorije deverbalnih imena obrađene su u: Caspari . . . , op. cit., I, str. 109—177.

osnova za njih). Naime, prvi su vrlo mnogobrojni (u našem radu koji smo njima posvetili došli smo do broja 160 za njih)¹⁹, a, osim toga, oni su, tako reći, »nepredvidivi«, tj. pretežno ne stoje u čvrstoj sprezi sa svojim odgovarajućim glagolima u pogledu njihove forme, pa se pri njenom određivanju u većini slučajeva moramo oslanjati na njihovu živu upotrebu te kod svakog glagola ustanoviti koji se mašdar uz njega stvarno »čuo« u govoru, pa ih arapski gramatičari zato i zovu »samā'iyy« (< samā' — čuvenje). U izvedenim, pak, vrstama, pored nešto varijantnih formi u pojedinim od njih, većinom se ipak ustalila samo po jedna forma u pojedinoj toj vrsti. Naravno, i mašdari se obrazuju pomoću svih onih spomenutih načina tvorbe, a koji u ovom slučaju dolaze sljedećim redom po svojoj zastupljenosti: alternacija, afiksacija, prolongacija, geminacija (konsonanata) i reduplikacija.

Od posljednja tri načina tvorbe, koji nas ovdje prvenstveno zanimaju, prolongacija (vokala), i to sama za se, karakteristična je za 71 infinitivnu paradigmu (I vrste). Istaknimo samo neke primjere: duljenje iza prvog radikala u njima je najrjeđe, kao u: fā'il-, fā'ilat-, fā'ulat-, fā'ulā'u, mafā'ilat-; ono je najčešće iza drugog ili trećeg radikala, a nekad se javlja i poslije ta oba radikala, kao u primjerima: if'ilā'u, if'ilā, maf'ulā'u, fa'alā'u, fa'alūt-, fa'alūtā, fa'ilā. Geminaciju s prolongacijom nalazimo u daljih 17 oblika: fa'al-, fi'al-, fi'ilā'u, fi'ilā'u, fa'ulat-, fu'ulat-, fu'ilā, fi'ilā, tifi'al-; fu'ullā, fi'illā, fu'ullān-, fi'illān-; fa'uliyyat-, fu'uliyyat-, fi'uliyyat- i fi'uliyyat-. Sama konsonantska geminacija karakteristična je za drugih 17 paradigmi: fi'aul-, fi'ill-, fa'allat-, fa'ullat-, fa'illat-, fu'allat-, fa'luwwat-, fa'aluwwat-, af'aliyyat-, maf'aliyyat-, fu'liyy-, fi'liyy-, fa'liyyat-, fa'aliyyat-, fu'liyyat- i fi'liyyat-. Reduplikaciju susrećemo u 8 oblika, i to sámu u 2: fu'lal- i fu'lul-; zajedno s prolongacijom u 5: fa'alāl-, fa'lulat-, fu'lulat-, fan'alulat- i fai'alulat-; sva tri gornja načina tvorbe korištena su u jednoj paradigmi, naime: fa'luliyyat-.

Te iste načine tvorbe oblika (pored ona dva prva) nalazimo različito primijenjene i kod mašdara izvedenih vrsta trilitera, zajedno s njihovim varijantama (postojećim samo u nekim od njih). Evo pregleda infinitivnih paradigmi u svim izvedenim vrstama: II — taf'il- (varijante: taf'al-, tif'al-, tuf'ul-; fi'al-, fi'ilā, fi'ilā'u); III — fi'al- ili mufā'alat- (fi'al-, fi'al-); IV — if'al-; V — tafa'ul- (tifi'al); VI — tafā'ul- (tafā'al-, tafā'il-); VII — infi'al-; VIII — ifti'al (fi'al-); IX — if'ilāl-; X — istif'al-; XI — if'ilāl-; XII — if'i'al-; XIII — if'iwwāl-; XIV — if'inlāl- i XV — if'inlā'-.

Slično je stanje mašdara kvadrilitera, pa navodimo samo njihove paradigme u jednoj osnovnoj i tri izvedene vrste, a to su: I — fa'lalat- (fi'lāl-, fa'lāl-); II — tafa'lul-; III — if'inlāl- i IV — if'illāl-.

¹⁹ U našoj monografiji *Infinitivi trilitera u arapskom jeziku*, Sarajevo 1966. gdje su obrađeni samo mašdari I vrste glagola. Pregled oblika infinitiva I i izvedenih vrsta iz nje te iz kvadrilitera dat

je u: Caspari . . . , op. cit., I, str. 110—118; O arapskim infinitivima u poredbenom smislu govori se u djelu: J. M. Solá—Solé, *L'Infinitif sémitique*, Paris 1961.

Imeničko-glagolske funkcije u arapskom jeziku mogu imati i participi (glagolski pridjevi), aktivni i pasivni. Što se tiče njihove tvorbe i strukture, ona je kod onih izvedenih iz tzv. zdravih korijena (tj. onih čiji nijedan radikal nije *w* ili *y*) potpuno pravilna i fiksirana. Zato nije potrebno navoditi sve njihove (inače poznate) paradigme, pa ćemo ovdje dati samo neke za našu temu interesantne napomene.²⁰ Za izvođenje participa upotrebljavaju se u različitoj mjeri svi spomenuti načini tvorbe. U I vrsti trilitera aktivni odn. pasivni particip imaju oblike: fā'il- i ma'ūl-. U svim izvedenim vrstama karakterističan im je prefiks mu-. Pored duljenja, u tim vrstama nalazimo negdje i ponavljanje vokala, npr.: mufa'al-, mutafa'il-, munfa'al-, mufta'al- i dr. Udvajanje konsonanata imamo, npr., u oblicima: mufa'il-, mutafa'al-, mufall-, mu'awwil-, itd., a reduplikaciju u: mu'anlil- i mu'au'il-.

Kod participa od kvadrilitera nailazimo na poneki primjer pojava koje nas ovdje zanimaju kao što su: I — muzalzil-; II — mutaġalbib-; mutadaħriġ-; IV — mudlahimm-, muṭma'inn-, muqša'irr-, mukfahirr-, i dr.

Od pridjeva sličnih participima (po svojim značenjima),²¹ u našem kontekstu, od 16 uobičajenih paradigmi u obzir bi došlo njih 7 u kojima se javlja prolongacija: fa'āl-, fu'āl-, fa'il-, fa'ul-, fa'lān-, fa'lānu i fu'lān-, te 3 s ponavljanjem vokala: a'alu, fa'al- i fu'ul-.

Jedna posebna kategorija (od 29) pridjevskih oblika izvedenih iz trilitera, s obzirom na njihovo značenje, nazivaju se intenzivnim pridjevima (asmā'u-l-mubālagati).²² Interesantno je da se kod većine (24) njihovih paradigmi javlja prolongacija, i to sama u 13 slučajeva: fā'ilat-, fā'ul-, fā'ulat-, fa'ulat-, fa'ilat-, taf'āl-, tif'āl-, taf'ālat-, tif'ālat-, tif'ilat-, mi'āl-, mi'ālat- i mi'il; samu (konsonantsku) geminaciju nalazimo u jednom obliku: fu'al-, a oba gornja načina tvorbe u daljih 11 oblika (u kojima je ta geminacija uvijek na drugom radikalu, a prolongacija odmah iza nje): fa'āl-, fa'ul-, fu'āl-, fu'ul-, fi'il-, fa'ālat-, fa'ūlat-, fu'ālat-, fi'ilat-, tifi'āl- i tifi'ālat-. U nekoliko gornjih paradigmi mogli smo zapaziti i ponavljanje kratkog vokala (i—i) ili kratkog i dugog istoga timbra (a—ā, i—i, u—ū). Uzgred, istaknimo da je za neke od ovih paradigmi karakterističan prefiks ta-(ti-) ili sufiks -at(un), odn. i jedan i drugi, a oboje to služi kod tih oblika u svrhu njihove intenzifikacije, pored geminacije i prolongacije.

²⁰ Participe (aktivne i pasivne) od trilitera i kvadrilitera v. u: Caspari . . . , op. cit., I, str. 131—132 i 134—144 (samo od zdravih korijena).

²¹ Takve pridjeve (šifātun mušabbahatun bi asmā'i-l-fā'ili wa l-ma'ūli) po-

gledati u: Caspari . . . , op. cit., I, str. 133—137.

²² Intenzivne pridjeve razmatra: Caspari . . . , op. cit., I, str. 137—140. O imenima jednkrotnosti, mjesta, vremena, oruda govori se u istom djelu, I, str. 122—131, a o elativu na str. 140—143.

Mnogo je manji broj ostalih deverbalnih imena, a još manji onih koja po svojoj strukturi treba spomenuti u ovom poglavlju. Tako od onih formi s ponavljanjem, prolongacijom, geminacijom i reduplikacijom pojedinih fonema u njima u obzir bi došle sljedeće, i to od: elativa (ismu-l-tafđil): af'alu (pl. afā'ilu) i fu'lā (pl. fu'layāt-). Imena jednkrotnosti (asmā'u-l-marrati) u I vrsti paradigme: fa'lat-, te takva imena derivirana sufiksom-at(un) iz odgovarajućih mašdara izvedenih vrsta trilitera: taf'ilat-, tafa'ulat-, infi'alat-, i sl., kao i iz mašdara kvadrilitera, npr.: fi'lālat-, tafa'lulat-, if'ilālat-. Od imena mjesta i vremena (asmā'u-l-makāni wa l-zamān) ovdje treba spomenuti oblike: miḥāl-, maḥ'al- i maḥ'alat-, a od imena oruđa (asmā'u-l-ālat) paradigme: muḥ'ul-, miḥ'āl- i miḥ'alat-.

Pored ostalih, manje važnih, ovo su bili tzv. »deverbalni« imenski oblici, koju su deverbalni ne u etimološkom smislu, jer se oni ne izvode iz neke konkretne verbalne forme, nego su to stvarno u semantičkom pogledu zbog povezanosti njihovih značenja s osnovnim pojmom odgovarajućih glagolskih oblika, odnosno samih njihovih korijenova.

d) Denominalni imenski oblici²³

Iz raznih nominalnih formi (a ponekad i iz partikula) izvodi se na spomenute načine izvjestan manji broj (dvadesetak frekventnijih) imenskih oblika određenih funkcija i katkada vezanih za određena specifična značenja (kao što su, npr. sprave, zanimanja, bolesti, glasovi, dijelova, i dr.). Ovdje je riječ o imenicama ili pridjevima (od kojih mnogi mogu po svom značenju biti poimeničeni ili, pak, poslužiti kao osnova za izvođenje novih imenica iz njih samih).

Zavisno od oblika imena iz koga se izvode, ovdje bi došle u obzir, svrstane u određene kategorije, sljedeće forme: imena jedinke (asmā'u-l-wahdati), tvorene od osnovne imenice sufiksom — at(un), npr.: iwazzat-, samakat-, šaḡarat-, dahabat-, i dr. Imena mnoštva (asmā'u-l-kaṭrati) imaju kod trilitera (a rijetko i kod kvadrilitera) paradigmu maḥ'alat(un), npr.: ma'sadat-, mabṭaḥat-, marmanat-; maṭ'alat (<ṭa'lab-), ma'qarat- (<aqrab-) i sl. Imenice ovog oblika imaju nekad značenje uzroka, kao što je u primjerima: mabḥalat-, maḡbanat-, maq-wadat-, itd. Imena posude (asmā'u-l-wi'ā'i) imaju iste paradigme kao imena oruđa, od kojih su za nas interesantne ove: miḥ'alat-, muḥ'ul- i muḥ'ulat- (npr.: miḥ'ulat-, muḥ'ul-, mukḥulat-, i sl.). Od umanjjenih imena (al-asmā'u l-muṣaḡḡaratu)²⁴ nas mogu zanimati oblici: fu'ailat- (šumaisat-) i fu'ai'il- (uṣaifir-). Neki etimološki imenički deminutivni

²³ U ovom odlomku spomenuta takva imena (jedinke, mnoštva, posude) v. u: Caspari . . . op. cit., I, str. 147—149.

²⁴ U vezi s tim oblicima pogledati poglavlje: The diminutive u: Caspari . . . , op. cit., I, str. 166—176.

oblici danas služe kao prijedlozi, a dolaze u paradigmi: fu'aila (npr.: bu'aida, duwaina, fuwaiqa, qubaila).

Neki po upotrebi imenički oblici imaju razna specificirana značenja. S obzirom na ponavljanje ili udvajanje njihovih konsonanata odn. vokala, na ovom mjestu treba od njih spomenuti sljedeće paradigme: fā'ilat- (rāfi'at-, rāwiyat, qāfilat-, hāwiyat-, i dr., što je u stvari supstantivirani particip aktivni, ženskoga roda, I vrste trilitera); fa'āl- (ḥaddād-, sarrāḡ-); fu'āl- (zukām-, su'āl-; nubāḥ-, nu'āq-); fi'āl- (ridā'-, siqā'-, libās-); fa'ālat- (sayyārat-, ṭayyārat-; zarrā'at-, kallāsat-); fu'ālat- (burādat-, kunāsat-; sulālat-, quṭārat); fi'ālat- (ḥiyāṭat-, ri'āsat-, qiyādat-); fa'īl (za'īr-, ṣahīl-; damīl-, raḥīl-) itd.²⁵

Izvedeni većinom iz raznih vrsta imena, ali nekad i iz drugih vrsta riječi (ili čak i sintagmi) vrlo su brojni pridjevi, s čestom imeničkom upotrebom, naime relativna imena (al-asmā'u l-mansūbatu),²⁶ a označavaju pripadnost, porijeklo te razne druge odnose prema osnovnom pojmu riječi iz koje se deriviraju. Uz određena druga pravila, ona se izvode sufiksom -iyy(-un) iz: imenica, npr.: adabiyy-, tahlīliyy-, barriyy-, qamariyy-, nāriyy-, 'abbāsiyy-, miṣriyy-, hindiyy i dr.; pridjeva odn. participa: aḥmariyy-, ḥāriḡiyy-, muḥammadiyy- i sl.; brojeva: aḥadiyy-, awwaliyy-, sudāsiyy- i dr.; raznih partikula (lāmiyy-, māhiyy-); raznih sintagmi (lā-adriyy-, 'abšamiyy-, barmā'iyy-) itd. Nekad ispred ovog sufiksa dođe sufiks -ān, pa dotični pridjev dobije nekad intenzivno značenje (npr. u: ḡusmāniyy-, ša'rāniyy-, liḥyāniyy-), a inače izražava i razne druge pojmove (anāniyy-, rūḥāniyy-, nurāniyy-, taḥṭāniyy-, fauqāniyy-; fākihāniyy-, ṣaidalāniyy-), itd.

Iz relativnih imena sekundarno se izvode sufiksom -at(un) tzv. (apstraktne) imenice kvaliteta (asmā'u l-kaifiyyati),²⁷ koje nekad imaju pojam totaliteta. Evo nekoliko primjera za oba slučaja: insāniyyat-, ruḡūliyyat-, anāniyyat-, huwiyyat-, fā'iliyyat-, maf'ūliyyat-, 'aḥadiyyat-, naṣrāniyyat-, lā-adriyyat-, i dr.

U vezi s morfologijom imena uopće (imenica, pridjeva, participa, brojeva i dr.) istaknućemo još razne oblike (nešto preko trideset) izvedene iz trilitera, naime forme tzv. izlomljenog plurala (al-ḡam'u l-mukassarū). Njegove paradigme (slično maṣdarima I vrste) samo su djelimično u sprezi s odgovarajućim singularnim formama, a osim toga vrlo se često uz jedan singular, kod istog imena, u upotrebi javlja po

²⁵ Te oblike specifičnih značenja naći ćemo djelimično u olomku: Some other Nominal Forms, Caspari . . . , op. cit., I, str. 175—177.

²⁶ Ta vrsta imena obradena je u: Caspari . . . , op. cit., I, str. 149—165.

²⁷ Tim apstraktnim imenicama kakvoće posvećen je kraći odlomak u: Caspari . . . , op. cit., I, str. 165—166.

više plurala (ponekad izdiferenciranih po svojim značenjima, kao: abyāt- i buyūt-, i sl.).

S morfološkog aspekta, a u okviru naše teme, interesantno je to da je za preko polovinu oblika tih nepravilnih plurala karakteristična vokalna prolongacija, dok se geminacija radikala javlja samo u dva slučaja, i to u jednom sama: fu‘al-, a u drugom opet s prolongacijom: fu‘āl-. Paradigme koje nas ovdje zanimaju jesu ove: af‘āl-, af‘ilā‘u, maf‘ulā‘u, fi‘āl-, fu‘ul-, fa‘il-, fa‘ā‘ilu-, fawā‘ilu, fu‘alā‘u, fi‘lān-, fu‘lān-, fi‘ālat-, fu‘ūlat-, fa‘ālin i fa‘ālā. U nekoliko gornjih primjera mogli smo zapaziti i vokalno ponavljanje (u oblicima: a—ā te u—ū). Za nepravilne množine proširenih osnova trilitera takođe je karakteristična prolongacija u sva tri osnovna oblika (s njihovim varijantama) u sljedećim paradigmama: 1. — fa‘ālilu (afā‘ilu, tafā‘ilu, mafā‘ilu); 2. — fa‘ālilu (afā‘ilu, tafā‘ilu, fawā‘ilu, mafā‘ilu i yafā‘ilu) i 3. — fa‘ālilat-.

e) Razni nepravilni oblici²⁸

Razmatrajući morfološku strukturu arapskog jezika s gledišta naše teme, dosada smo gotovo isključivo uzimali u obzir paradigme izvođene iz tzv. zdravih (sālīm-) korijena. Međutim, kod korijena s drugim geminiranim radikalom (muḏā‘af-), korijena čiji je jedan radikal hamza (mahmūz-), korijena s prvim radikalom *w* ili *y* (miṭāl-), s drugim radikalom *w* ili *y* (aḡwaf-), s trećim radikalom *w* ili *y* (nāqīṣ-), te kod korijena sa dva ili tri slaba radikala tj. ‘, *w*, *y* (lafīf-), dolazi u određenim slučajevima do poremećaja strukture prvobitnih paradigmi (koje su, naravno, i kod njih u primjeni) usljed takvog posebnog sastava njihova konsonantizma u dodiru, pak, njihovih konsonanata međusobno ili s odgovarajućim vokalima u tim raznim oblicima. Neke su paradigme usljed toga doživjele manje ili veće promjene, ali su mnoge ostale potpuno iste kao i kod pravilnih korjenova. Detaljna pravila o tim promjenama, te o novonastalim formama iz takvih korijena, data su u normativnoj gramatici, pa u njih nećemo ulaziti. U vezi, pak, s pojavama koje smo razmatrali, te s obzirom na njihovo javljanje i u ovim slučajevima, istaći ćemo samo neke značajnije posljedice takve korijenske strukture kod trilitera u kojima se i javljaju gore istaknute kategorije posebnih (nepravilnih) oblika. Iz dalje navedenih primjera će se vidjeti da su u njima zastupljeni, naravno, svi načini tvorbe, negdje u manjoj negdje u većoj mjeri. Kod pojedinih kategorija ipak se ističu neki od tih načina (npr. kod muḏā‘af- korijena: konsonantska geminacija, kod aḡwaf- i nāqīṣ- korijena: vokalna prolongacija, itd.). Zato ćemo ovdje navesti samo izvjestan broj formi karakterističnih za pojedinu grupu, ne ulazeći u sve pojedinosti strukture njihovih paradigmi, obrativši

²⁸ Sve njihove kategorije prikazane su u zasebnim poglavljima u: Caspari...

op. cit., I, str. 68—96, te na tabelama V—XVIII, str. 302—317.

pri tom pažnju uglavnom na verbalne forme, a uzgred po potrebi istaknuvši i neke nominalne tvorevine.

Idući gore navedenim redom evo najprije odabranih primjera za *muḏā'af*-grupu, i to za osnovne glagolske oblike I vrste (perfekt, imperfekt, imperativ): madda, yamuddu, umdud (ali ifrir); imenski oblici (mašdar i participi): madd-, mādd-, mamdūd-. Međutim, oblici II vrste (kao i V) pravilni su: maddada, yumaddidu, maddid; tamdīd-, mumaddid-, mumaddad- itd. U nekim izvedenim vrstama (III, VI, i dr.) pojedine paradigme javljaju se u dva vida: s geminacijom 2. radikala ili bez nje (npr. tamādda ili tamādada, i sl.). Istaknimo važnije forme III vrste: mādda (pored: mādada), yumāddu (yumādidu), mādid; midād-i mumāddat., mumādd- (mumādid-), mumādad- itd. Iz ovog korijena izvode se i vrste: IV — amadda, VIII — imtadda i X — istamadda.

Kod *mahmūz*-korijena (koji, kao ni *muḏā'af*-, ne spadaju u tzv. »slabe« oblike) imamo još manje odstupanja u paradigrama prema onim izvedenim iz spomenutih »zdravih« korijena. Od tri razreda ovih *mahmūz*-korijena, dobijenih na osnovu toga koji radikal trilitere je hamza, rijetka odstupanja nalazimo kod onih čiji je 1. radikal hamza (*mahmūzu-l-fā'*). Od tih oblika spomenućemo onih nekoliko od interesa za našu temu, a to bi bili sljedeći, i to u I vrsti: imperfekt: 'āṭuru, imperativ: 'ūtūr (ali: 'īsir); slično tome u IV vrsti ('āṭara), isti ti oblici glase: 'ūtīru odn. 'āṭīr, a osim toga tu treba istaći i: pasivni perfekt: 'ūtīra te mašdar: 'ītār-. Dalje u obzir dolaze dvojni oblici VI vrste: ta'āṭara ili tawāṭara, yata'āṭaru ili yatawāṭaru (i drugi, s međusobnom zamjenom hamzata i konsonanta w). U VIII vrsti treba navesti perfekt, i to: aktivni — 'īṭāra i pasivni — 'ūtūtīra, zatim imperativ — 'īṭāṭīr, te mašdar — 'īṭītār.

Od *mitāl*-korijena postoje samo neke »nepravilne« forme, od kojih su pojedine relevantne za našu temu. Evo po nekoliko primjera za njih, i to: u I vrsti, pasivni imperfekt: yūḏa'u, yūsaru, te imperativ nekih glagola: iḡal, īsir, i dr. U IV vrsti treba navesti: aktivni i pasivni imperfekt: yūḡibu — yūḡabu, yūsiru — yūsaru; mašdar: iḡāb- odn. īsār-, te aktivni i pasivni particip: mūḡib- odn. mūḡab- i mūsir- odn. mūsar-. U VIII vrsti u obzir dolaze svi oblici zbog geminacije nastale asimilacijom 1. radikala (w, y) s infiksom -t- iza njega, pa su nastale forme kao: itta'ada, yatta'idu, itta'id; itti'ād-, mutta'id-, mutta'ad (<w'd), i sl. Potpuno su analogni oblici te vrste od korijena s prvim radikalom »y«: ittasarā, yattasiru . . . (<ysr), itd. U X vrsti za nas su zanimljivi samo oblici pasivnog perfekta od ovakvih korijena: ustū'ida, ustūsira, te mašdara: isti'ād- odn. istīsār- i sl.

Paradigme *aḡwaf*-korijena udaljavaju se od pravilnih u I, IV, VII, VIII i X vrsti usljed promjena odn. ispadanja njihovog srednjeg radikala (w ili y), pa njegovo mjesto zauzme odgovarajući dugi (gemini-rani) vokal (npr. māla, ya'ūdu, yasīru) ili kratki vokal (npr. milti <myl, 'udtu <'wd) i dr. U ostalim vrstama (II, III, V, VI, IX, XI) drugi radikal ostaje sačuvan (qawwala, sayyara; qāwama, bāya'a; tasawwala,

tamayyaza; tamāwata, taṭāyara; iswadda; i'wāḡḡa). Sada, pak, evo nekoliko najvažnijih primjera za promjene u pravilnim paradigmama, i to: u I vrsti, u aktivu: qāla (ali: qultu < qwl), sāra (ali: sirti < syr); yaqūlu, yasīru; qūlū, sīrī; u pasivu: qīla (qilti), bī'a (bi'ti); yuqālu, yubā'u; nominalne forme: (participi): qā'il-, sā'ir-; maqūl-, mabī'-. Izvedene vrste: IV — asāla, yaqīlu; iqālat, muqīl-, muqāl-; analogno tome u: VII — inšāla, VIII — irtāba, X — istaqāma, i sl.

Kod *nāqiṣ*-korigjena prvobitne paradigme doživljavaju dobrim dijelom razne modifikacije zbog promjene ili gubljenja njihovog posljednjeg radikala (*w* ili *y*). Međutim, u izvjesnom broju slučajeva ti glasovi ostaju nepromijenjeni, zadržavši svoju konsonantsku prirodu (a to se događa u određenim intervokalnim pozicijama ili iza prethodnog zatvorenog sloga).

Za naše potrebe navedimo po nekoliko najvažnijih oblika za dva osnovna tipa ovih korijena, tj. za one s 3 radikalom »w«, a odmah uz njih i za one s 3. radikalom »y«, s nekim izvedenim formama. Tako u I vrsti imamo, npr., u perfektu aktiva: nadā (<ndw, ali: nadat, nadauta, itd.); raḍiya (<rḍw, pa: raḍiyat, raḍīta, itd.); ramā (<rmy, ali: ramat, ramaita, itd.). U imperfektu aktiva tih glagola ističemo oblike: yandū (tandīna, yanduwāni, i dr.); yarḍā (tarḍaina, yarḍauna, itd.); yarmī (tarmīna, yarmiyāni itd.). Za imperativ navodimo: undu, unduwā, undūna; irḍayā, irḍaina; irmi, irmiyā, irmū, i dr. Za pasiv u obzir dolaze, između ostalih, u perfektu odn. imperfektu i ovi oblici: nudīta-tundā, nudiya-yundayāni, nudū-yundauna, nudīna-nundā, itd. Od imenskih formi istaknimo u I vrsti — maṣdar: riḍwān-, te participe, i to u aktivu: nādin, rāḍin, rāmin; i pasivu: manduww-, marḍiyy-, marmiy-. Analognu konjugaciju imaće svi glagoli izvedenih vrsta; naravno, uz svoje specifične paradigme. Evo još samo osnovnog oblika za aktivni perfekt glagola izvedenih iz korijena qḍw: II — qaḍḍā, III — qāḍā, IV — aqḍā, V — taḍaḍḍā, VI — taḍāḍā, VII — inḍaḍā, VIII — iḍtaḍā i X — istaḍā.

Konačno, kod paradigmi *lafif*-korigjena naići ćemo na promjene analogne onim kod već razmotrenih grupa, a čijom kombinacijom nastaju ovi korijeni. To su, naime, oni čiji su radikali: 1. — hamza s po jednim *w* ili *y*; 2. — po dva radikala *w* ili *y*; 3. — hamza sa dva radikala *w* ili *y*. Postoji i jedan jedini primjer gdje samo »y« zauzima sva tri mjesta radikala, tj. u glagolu: yayyā. — Ovdje ćemo navesti samo nekoliko konkretnih glagola u tim raznim kombinacijama njihovih radikala. Prvoj grupi pripadaju, npr.: wa'ara, wada'a, waṭi'a; 'āba (<'wb), sā'a (<sw'), ḡā'a (<gy'), šā'a (<šy'), 'atā (<'tw), 'abā (<'by), 'asiya (<'sy); ra'ā (<r'y), i sl. U drugu grupu spadali bi: waqā (<wqy), waliya (<wly); šawā (<šwy), qawiya (<qwy), ḥayiya (<hyy), i dr. U treću grupu trostruko slabih korijena (pored spomenutog yayyā) dolaze: 'awā (<'wy), wa'ā (<w'y), wawwā (<wwy), i sl.

Ovim završavamo pregled najvažnijih formi u oblasti morfologije arapskog jezika koje smo smatrali podesnim za naše razmatranje. Među-

tim, postoji izvjestan broj drugih raznolikih riječi, rijetke upotrebe i neobične strukture, danas većinom arhaizama, pa ih zato, pored već navedenih drugih razloga, nismo posebno obrađivali u vezi s temom ovoga rada.

III

ZAVRŠNA RIJEČ

Uz potencijalno vrlo bogatu građu, u našem radu smo se, iz određenih, djelimično istaknutih razloga, morali ograničiti na izvjestan broj manje-više karakterističnih pojava za klasični arapski jezik u vezi s tim. Već na osnovu tih podataka mogla se u izvjesnoj mjeri dobiti jasnija slika o ponavljanju jezičkih elemenata u njemu, posebno, pak, njegovih fonema. Počeli smo s njegovim geminatama (tj. udvojenim odn. dugim konsonantima i vokalima) u oblasti fonologije. Zatim je opširnije razmotrena njihova uloga pri formiranju složenijih tvorevina u domenu arapske morfološke strukture. Rad se usredsredio samo na ta dva jezička područja istaknuvši uvodno i mogućnosti primjene raznih vidova ponavljanja i drugih elemenata, ali u vezi s onim prvim, i u ostalim oblastima prikazivanja jezičkih pojava, a naročito, pak, u sintaksi i stilistici.

U toku samog izlaganja već smo istakli najosnovnije o načinima ponavljanja, najvažnije slučajeve i najčešće funkcije toga ponavljanja. Tako smo vidjeli da geminate same po sebi igraju značajnu ulogu distinkcije značenja riječi. Njihovom se pojavom povećao i kvantum novih morfema, što se, međutim, dogodilo i drugim vrstama ponavljanja (pojedinih konsonanata i vokala odn. slogova i njihovom reduplikacijom), te drugim sredstvima tvorbe novih oblika, često međusobno združenim u raznovrsnim, složenijim kombinacijama. Pored toga, usljed raznih promjera, u vezi sa spomenutim »slabim« konsonantima, i inače, došlo je do stvaranja i novih geminata kao i raznolikih novih morfema. Tako se usljed toga povećalo i onako znatno obilje raznih po svojoj složenosti morfoloških struktura.

To povećanje imalo je svoje raznovrsne posljedice za strukturu arapskog jezika uopće. Pri tome su u znatnoj mjeri bili na djelu i razmatrani vidovi ponavljanja raznih jezičkih elemenata, a posebno fonema. Ono je imalo značajnu i raznoliku ulogu, kako se isticalo u prethodnom izlaganju, pa se na to ovdje nećemo ponovo osvrutati. To morfološko obogaćenje donijelo je sa sobom nove forme potrebne za oznaku raznih jezičkih funkcija, ali je takav razvoj nekada doveo i do toga da se za jednu te istu funkciju upotrebljavaju mnogobrojne i raznovrsne paradigme (kao što je slučaj kod masdara I vrste ili nepravilnih plurala), što u krajnjoj liniji svakako predstavlja suvišan teret, i pored akustičko-muzičke raznolikosti formi, s obzirom na teškoće njihova

memoriranja, pogotovu onda kada za upotrebu tih oblika ne postoje stroga, ustaljena pravila koja bi ga olakšala. Slično je, naravno, i sa mnogobrojnim novim nepravilnim oblicima. Istina, kod njih su promjene prvobitnih paradigmi ponekad dovele do izvjesnog skraćivanja, uproštavanja njihova sastava, dok su neke usljed toga postale manje distinktivne u semantičkom, a manje melodiozne u akustičkom smislu, kada ih uporedimo sa strukturom pravilnih formi, ali se, svakako, pri tom događalo i obrnuto djelovanje tih promjena.

Fonetsko ponavljanje, pored ostalih načina stvaranja novih oblika, a naročito u morfologiji arapskog jezika, odigralo je vrlo značajnu ulogu pri obogaćivanju njegove strukture u formalnom pogledu, što se, pak, sa svoje strane, odrazilo u različitom smislu na određene druge pojave tog jezika u cjelini. Zato bi ovoj tematici, vjerojatno, trebalo posvetiti više pažnje u budućnosti, s obzirom i na to da ovakve pojave, dotaknute u ovom radu, igraju važnu ulogu ne samo u arapskom jeziku nego i u jezicima koji su njemu srodni, i u drugim jezicima uopće.

R e z i m e

»O FONETSKOM PONA VLJANJU U ARAPSKOM JEZIKU«

U I poglavlju najprije se općenito govori o ponavljanju jezičkih elemenata počev od onih najosnovnijih, tj. fonema, čijim udruživanjem nastaju sve ostale, složenije jezičke forme. Ponavljanje, u raznim svojim aspektima, samo je jedan od načina obrazovanja novih struktura, ali je igralo značajnu ulogu pri tom. Iako se rad, iz određenih razloga, morao po obimu ograničiti, pa tu pojavu razmatrati samo kod fonema, i to u oblasti fonologije i morfologije arapskog klasičnog jezika, u njegovom uvodnom izlaganju istaknuti su i važniji, karakteristični vidovi ponavljanja određenih viših jezičkih jedinica i u domenu sintakse i stilistike toga jezika.

Ponavljanje, shvaćeno ovdje kao obuhvatniji pojam, može se javiti kao: 1) geminacija, tj. udvajanje (odn. duljenje) nekog vokala ili konsonanta; 2) repeticija, tj. obično ponavljanje pojedinih vokala u uzastopnim slogovima (u osnovi riječi i njenim afiksima) i 3) reduplikacija, tj. ponavljanje (2. ili 3.) korijenskog suglasnika (radikala) koji se inače ne ponavlja u korijenu (nasuprot tzv. muḏā'af-korijenima s udvojenim ili ponovljenim 2. radikalom).

U prvom odsjeku II poglavlja istaknuta je uloga ponavljanja, najprije konsonantskih pa zatim vokalnih fonema, u vidu njihove geminacije (prolongacije), kao distinktivnih semantičkih elemenata u fonologiji arapskog jezika.

Drugi odsjek (s više razdjela) toga poglavlja posvećen je tim raznim vidovima fonetskog ponavljanja pri strukturiranju mnogobrojnih i vrlo raznolikih leksičkih morfema u arapskom jeziku. Tu su

odvojeno razmotreni svi važniji oblici leksičkih morfema počev od samih korijena (koje u arapskom predstavlja samo njihov konsonantski skelet). Potom se prešlo na osnovne paradigme kod čisto glagolskih formi (imperpekt, perfekt, imperativ), i to kod pravilnih glagola, u aktivu i pasivu. U sljedećem razdjelu razmotreni su najvažniji deverbálni imenski oblici: infinitivi, participi i posebni deverbálni pridjevi, od kojih su za temu rada, posebno interesantni oni intenzivnog značenja, zatim određeni oblici imenica specifičnih značenja, te forme tzv. izlomljenog plurala (ğam‘u-l-taksir).

U posebnom odjeljku bačen je pogled na ulogu ponavljanja fonema pri obrazovanju raznih denominalnih formi svrstanih u određene semantičke kategorije.

Drugo poglavlje završava se odjeljkom o nepravilnim (i glagolskim i imenskim) oblicima, u kojima su prvobitne paradigme doživjele manje ili veće promjene uopće, a posebno u vezi s ponavljanjem fonetskih elemenata u njima.

U posljednjem, III poglavlju, dat je kratak osvrt na spomenute načine ponavljanja fonetskih elemenata, njegovu ulogu u formiranju viših jezičkih jedinica, te posljedicama takvog načina tvorbe novih formi u različitom smislu. To se učinilo s gledišta njihove upotrebe u jeziku s obzirom na njihovu vanrednu mnogobrojnost i raznolikost, što je imalo svoje raznovrsno djelovanje pri stvaranju formalne strukture arapskog jezika, a što se, svakako, različito odrazilo i na njegovom semantičkom planu, jer su ti elementi, i u tim posebnim oblicima, imali određenu, nekad i vrlo značajnu, ulogu pri variranju i nijansiranju značenja ponekad i čitavih kategorija riječi.

S u m m a r y

ON PHONETIC REPETITION IN ARABIC

In chapter one, an introductory chapter, (pp. 11—15) there is a brief survey of the general concept of the repetition of linguistic elements from phonemes to sentences. Some of the more important cases of repetition of even high linguistic units (words, syntagms) in the field of syntax and stylistics, in the characteristic syntactical constructions and/or configurations of style in classical Arabic are outlined here.

However, for reasons of space, the paper concentrates on various types of repetition only of consonantal and vowel phonemes in Arabic in the fields of phonology and morphology. The different aspects of phonetic repetition are dealt with under three main headings: 1) gemination, i.e. the doubling (and/or lengthening) of a consonant or vowel; 2) repetition, i.e. the appearance of the same vowel in consecutive syllables of a word (whether in the stem or in the endings); 3) reduplication, i.e. repetition of the second or third root consonant

(radicals) in roots in which this does not otherwise occur (this is unlike *mudā'af* roots with gemination or repetition of their second radical).

Apart from reviewing the phonetic and morphological characteristics of these types of repetition, the paper also examines the consequences and function of phonetic repetition in the structuring of high linguistic elements and in its influence on shades of meaning.

Chapter two (pp. 15—28) deals with the repetition of consonants and vowel phonemes in Arabic phonology in respect of their gemination (and/or prolongation). This method of repeating the phoneme has, apart from other functions, a distinct semantic role, i.e. it serves to differentiate the meanings of words which otherwise have identical paradigms.

In the second, more voluminous, part of this chapter (which is divided into a number of sections), the above-mentioned types of phoneme repetition are considered in the structuring of numerous and varied lexical morphemes in Arabic. First there is an examination of these structures at the roots themselves, in which the role of the incompatibility of their radicals in certain positions is outlined. The examination focuses, in particular, on trilaterals, i.e. roots with three radicals which are the most numerous and most important roots in Arabic (and in the Semitic languages generally).

A separate section of chapter two is devoted to paradigms of pure verb forms (the perfect, imperfect and imperative) in regular verbs in both the active and passive voices. The next section considers the most important deverbal nominal forms: the infinitive, participles (active and passive), special deverbal adjectives (similar in meaning to participles) and, particularly interesting in respect of the general theme of the paper, intensive adjectives, forms of a certain number of nouns with specific meanings and finally numerous irregular plural forms (*ǧam'u-l-taksīr*).

A separate section (of chapter two) provides an insight into the role of phonetic repetition in the creation of different denominal forms, classified into fixed semantic categories. This chapter, devoted to the morphological characteristics of Arabic, ends with a section on irregular verb and noun forms in which the original paradigms, in respect of the special phonetic structure of their roots, undergo greater or smaller changes. Particular attention is, of course, paid here to the repetition of their phonetic elements.

In chapter three (pp. 28—29), the final chapter, the role of the above-mentioned aspects of phoneme repetition in the formation of high linguistic elements and especially of very different morphemes, whose exceptional wealth has various consequences for the structure of Arabic as a whole, is outlined. They are reflected in both morphology and semantics. The abundance of forms in general gives to Arabic an

exceptional acoustic and musical diversity and has the effect of removing vocal monotony from its words and from their complex groupings.

However, in contrast to this, the wealth of forms was, in fact, sometimes superfluous (as, for example, in the case of numerous irregular plural forms or infinitives of Group I verbs) and this was a considerable burden for the memory, especially when we take into consideration the lack of reliable rules for their differentiation use. In certain cases phonetic repetition also had an important role in giving shades of meaning to words and sometimes to whole categories of words, (for example, to the above-mentioned intensive adjectives in numerous forms and particularly in the gemination and prolongation of their phonemes).

In any case the repetition of linguistic elements in general, i.e. also those higher than mere phonemes, is one of the most important ways of creating new linguistic forms in various domains of language as a whole. In fact, these phenomena are in no way limited solely to classical Arabic and related Semitic languages (as is the case with one type of word repetition known as *paranomasia*) but these phenomena are important on a general level and for this reason we need to pay attention to them, eventually at a broader level of comparative research.